

LATINKA PEROVIĆ*

Jugoslavija je poražena od znotraj

To, kar se danes dogaja na prostorih nekdanje Jugoslavije, se še vedno imenuje kriza: prelomno stanje v teku bolezni, po katerem pride do izboljšanja ali poslabšanja bolezni. Toda do preloma je v jugoslovanski krizi že prišlo: nastopilo je trajno poslabšanje. To se zanemarja, iz različnih razlogov.

Kot izraz upanja izmučenih ljudi, posebno tistih iz mešanih zakonov, da bi bilo v obnovljeni Jugoslaviji končano njihovo trpljenje in frustracije, je uporabo besede kriza kot oznake za jugoslovansko dramo še mogoče razumeti. Toda kot izraz pričakovanja, da je obnova jugoslovanske države realno možna, je izraz kriza znak nevarnega nerazumevanja tega, kar se je v resnici zgodilo.

Vtis zadnjih podrobnosti v krvavem jugoslovanskem vrtincu izpodriva vse prejšnje in tako otežuje, da bi vzpostavili dolgo nit dogodkov, ki šele v celoti pripomorejo k razumevanju tega vrtinca. Seveda to razumevanje nikoli ne bo povsod popolnoma enako: bistveno je, da se začne težiti k razumevanju tega dogajanja. Po logiki je za vsako uspešno zdravljenje potrebna najprej točna diagnoza. In v primeru nekdanje Jugoslavije se mora najprej postaviti vprašanje: kaj se je pravzaprav zgodilo?

Zgodovinska mistika, politična konfuzija, ideološki resentimenti in patetika – delajo bistvo zloma Jugoslavije nerazvidno. Vzrokov je seveda mnogo. Vendar je samo eden bistven. Brez odkrivanja prav tega bistvenega vzroka ni mogoče narediti nobenega projekta za znosno življenje ljudi na prostorih bivše jugoslovanske države. Zdaj gre samo še za to. Kajti po vsem, kar se je zgodilo, je lahko ideja o obnovi jugoslovanske države samo plod politične nezrelosti domačih projektantov. Z isto lahkoto, s katero se je ubijalo in uničevalo, se lahko, tako razmišljajo, gre preko vsega in se ponovno skupaj živi. Do kdaj? Do novega izbruha mržnje in medsebojnega ubijanja? Do iztrebljenja vseh, enih in drugih?

Kar zadeva tuje projektante, je njihova ideja o obnovi jugoslovanske države lahko rezultat tega, da se niso poglobili v zapletenost tega prostora, ali pa ravnodušnosti do tega. S tem ko so včeraj zanemarili dejstvo, da je Jugoslavija večnacionalna država, niso kljub želji, da jo ohranijo, razumeli načina, po katerem bi to edino bilo mogoče. Pozabili so postaviti vprašanje, na kakšnih načelih sloni država, v kateri so vsi narodi, razen večinskega, iredentistični, separatistični, secesionistični. Kakšna in čigava je ta država? Tudi danes tuji projektanti, ob vseh dobrih namelih, ne bodo mogli vzpostaviti znosnih razmer, ne da bi natančno določili značaj vojne na prostorih nekdanje Jugoslavije. Vse to pa ni brez posledic za njih same. Notranja vojna v Jugoslaviji je postavila na preizkušnjo nekatera univerzalna načela in je ustvarila nevaren precedens za podobne probleme v Srednji in Vzhodni Evropi.

* Dr. Latinka Perović, doktorica zgodovinskih znanosti, raziskovalni svetnik.

Kaj se je torej zgodilo z nekdanjo Jugoslavijo? Pravim: se je zgodilo, kajti tisto, kar se še vedno dogaja, je samo nadaljevanje procesov, ki so postali ireverzibilni. Film bi se mogel vrniti daleč nazaj v preteklost. Vendar je logično izhodišče za analizo ustanovitve jugoslovanske države ob koncu I. svetovne vojne, ko se začne skupna zgodovina jugoslovanskih narodov.

Jugoslavija je bila v bistvu liberalna ideja. Po definiciji je pomenila življenje v množici razlik: zgodovinskih, verskih, jezikovnih, ekonomskih, civilizacijskih. Vsak od narodov, ki je prišel v sestav jugoslovanske države, je pričakoval in bi moral najti v njej svoj vitalni interes. Sicer, posebej gledano dolgoročno, ni bilo razloga, da bi to državo imel za svojo. To je vključevalo strategijo dolgoročnega komplementarnega gospodarskega razvoja; visoko strpnost do duhovnih in kulturnih razlik, katerih neločljivi del so individualne pravice in svoboščine vsakega človeka; demokratične institucije, v katerih se različni interesi svobodno izražajo in se usklajujejo brez preglasovanja; liberalne voditelje, ne pa provincialnih avtokratov, ki v zapletenem mehanizmu upravljanja države ne vidijo pogoja za njen obstoj in delovanje, temveč klico njenega razpada. Vse to je Jugoslaviji manjkalo. Pa vendar je bila spodbuden projekt za vse narode, ki so prišli v njen sestav. Zahtevala je veliko prizadevnost, ne kot žrtvovanje, temveč kot samoizpopolnjevanje.

V imenu državnih razlogov se je izvajala centralizacija in unifikacija; določal se je pretežni skupni interes in vzpostavljale so se povprečne norme, ki niso nikogar zadovoljevale. Zato je bila vedno potrebna sila. Njena logika je bila: ali bo država enotna /unitarna/, kar je vedno moralo pomeniti tudi, da je trdno centralizirana, ali pa je ne bo. Kot ščit pred zunanjo nevarnostjo je ta logika še nekako delovala. Uporabljena v imenu državnega razloga proti notranjim nacionalnim razlikam in posebnim interesom, pa je logika sile spreminjala bistvo Jugoslavije. Politika sile izključuje idejo liberalne države. V vsem, kar je s stališča zagovornikov liberalne države pomenilo možnost za ohranitev jugoslovanske države, so zagovorniki sile videli dejavnike njenega razpadanja. In obratno: zagovorniki liberalne države so v nasilju nad ljudmi videli glavnega grobarja jugoslovanske države. Zato sta dva koncepta države – centralistični in federalistični – pomenila tudi dve družbeni koncepciji.

Notranja vojna v Jugoslaviji v času prenehanja hladne vojne je pripeljala stvari na čisto. S stališča unitarne koncepcije države je bila glavni porok enotnosti Jugoslavije vojska, v katere sestavu so Srbi tvorili 70 odstotkov. Pri odločnem vztrajanju na njeni obrambni vlogi je jugoslovanska vojska zrasla v četrto vojaško silo v Evropi. Toda njena notranja naloga je bila vedno primarna: ohranitev ureditve, ki je držala jugoslovansko vojsko skupaj. Tak močan vojni mehanizem na slabem gospodarskem organizmu Jugoslavije, poleg tega oprt na bojovniško tradicijo najštevilčnejšega naroda in prežet z ideološkim socialističnim žarom, je pokazal, ko je bil enkrat postavljen v funkcijo reševanja notranjih političnih konfliktov, neverjetno razdiralno moč tudi v odnosu do same države. Tisti trenutek, ko je vojska začela braniti Jugoslavijo pred vsemi narodi, ki jo sestavljajo, razen večinskega naroda, je bilo jasno, da je Jugoslavija od znotraj že poražena. Vojna je dokončno uničila Jugoslavijo kot liberalno in demokratično idejo. Toda vojna je dokončno uničila tudi Jugoslavijo kot imperialno idejo. Ravnotežje med tema dvema idejama ni bilo mogoče. Pokazalo se je, da nobena od obeh idej nima moči, da bi se vsilila celoti; obe sta propadli istočasno. Da je to postalo jasno, je bil potreben čas. In draga izkušnja, ki še ni do konca plačana.

Kratko trajanje prve Jugoslavije (1918–1941) je bilo in je ostalo predmet mnogih kontroverz. Vendar v zgodovinoписju raznih jugoslovanskih narodov prevladujeta dve mnenji. Po enem je bila prva Jugoslavija moderna država, katere utrjevanje so oteževala nacionalna oziroma separatistična gibanja, na katere je bila prisiljena odgovoriti z diktaturo (1929). Po mnenju drugih je bila prva Jugoslavija centralistična in unitarna država s politično hegemonijo najbolj številčnega, srbskega, naroda. Spopad med dvema koncepcijama države, centralistično-unitaristično in federalistično, je prvo Jugoslavijo delal nestabilno od začetka do konca.

Srbi so se identificirali z Jugoslavijo in so jo imeli za svojo državo, dejansko za razširjeno Srbijo. Hrvatje in Slovenci so sprejeli Jugoslavijo iz lastnih zgodovinskih težnj in iz razlogov političnega realizma, kakršnega je ustvarilo razmerje sil ob koncu I. svetovne vojne – kot politično rešitev, vendar ne tudi kot jugoslovanstvo, ne kot idejo nacionalne enotnosti. Kajti to v večnacionalni državi ni moglo biti nikakršna nadnacionalna ideologija. Narodi, ki jih je zgodovina razdelila, ki so živeli v raznih državah in civilizacijah, so imeli zgodovinski spomin kot del lastne državno-pravne oziroma nacionalne identitete. Pojmovano kot ideologija nacionalnega unitarizma in državnega centralizma je jugoslovanstvo kot vladajoča ideologija izzvalo odpor. Pospešilo je nacionalno integracijo ne le Hrvatov in Slovencev, temveč tudi drugih narodov v jugoslovanski državi. Na stalno krizo prve Jugoslavije so se Srbi odzivali z vprašanjem: zakaj smo se borili? Hrvati in Slovenci pa: zakaj bi v novem, jugoslovanskem okviru imeli manj kot v Avstro-Ogrski?

V II. svetovni vojni se je Jugoslavija obnovila na federalističnem programu. Nosilci tega programa so bili komunisti, ki so predstavljali politično moč, skupno vsem jugoslovanskim narodom. Dejstvo, da so prišli na oblast po krvavi državljanski vojni, in, razumljivo, monistična narava njihove doktrine, sta povzročili, da je bila jugoslovanska federacija v precejšnji meri fiktivna. Vezno tkivo jugoslovanske države je bilo politično: partija in vojska. To je bilo dovolj, da je ukrotilo strasti, ki so besele v vojni in katerih najbolj tragična oblika je bila genocid nad Srbi na Hrvaškem in nad Muslimani v Bosni. Ni pa bilo dovolj, da bi omogočilo svobodno izražanje objektivno različnih interesov. Izgrajevanje mehanizmov za njihovo usklajevanje je bilo nezdržljivo s sistemom politične arbitraže, ki je bila v rokah centra ene in edine partije oziroma njenega vodje. V tem je zaobseženo glavno protislovje jugoslovanskega komunističnega federalizma. Ta je sicer življenje jugoslovanskih narodov naredil ne le znosno, temveč tudi prosperitetno, toda njegovo delovanje je bilo pogojeno z oblastjo Komunistične partije, ki je bila tudi sama centralistično organizirana.

* * *

Konec zgodovinskega obstajanja partije, ki je pol stoletja imela politični monopol, je moral, zakonito, odpreti tudi vprašanje države, ki je bila partijska država. To ne bi smelo samo po sebi pomeniti tudi konca države kot take. Vsekakor pa je pomenilo nujnost ponovne opredelitve družbenih in političnih temeljev, na katerih je slonela. Zato se je najprej tudi postavilo vprašanje gospodarske modernizacije in izgradnje demokratičnih mehanizmov oblasti. Odklanjanje ali sprejemanje te strategije je tudi bilo glavni razlog za razcep v monolitnem komunističnem gibanju Jugoslavije. Na eni strani se je obramba družbenih in političnih temeljev obstoje-

čega sistema poistovetila z obrambo fiktivnega federalizma. Po drugi strani se je pojavila zahteva po spremembi teh temeljev – s projekcijo državne skupnosti novega tipa: asimetrična federacija, konfederacija. Oziroma določitev minimalnih funkcij skupne države: odločanje o vprašanih skupnega interesa s konsenzom, zmanjševanje izdatkov za vojsko, razstavljanje monopola partije, dezideologizacija medijev, svobodne volitve, človekove pravice. Metaforično: Evropa – tukaj in zdaj.

Prej kot se je problem konca komunizma postavil na globalni ravni, v nekdanji Sovjetski zvezi in v vsej Vzhodni Evropi, se je v Jugoslaviji postavilo vprašanje: kaj po Titu? Moč negativnega predvidevanja je režim črpal iz instinkta samoohranitve. Konservativni odgovor, ki je bil dan na to vprašanje še za časa Titovega življenja in deset let, preden se je pojavil Gorbačov, ter skoraj dvajset let pred padcem berlinskega zidu in mirnih sprememb v državah Vzhodne Evrope, je v marsičem vnaprej določil tek dogodkov v jugoslovanski državi v popolnoma novi zgodovinski situaciji.

V začetku sedemdesetih let se je režim na nacionalno gibanje na Hrvaškem odzval kot na izključno separatistično, celo ustaško gibanje. Hrvaška je bila disciplinirana in utišana. V Srbiji je na usmeritev k liberalizaciji in nadaljnji federalizaciji države, pa tudi partije, kar je bilo začetek opuščanja identificiranja Srbije z Jugoslavijo, partijski center reagiral ideološko togo in politično skoraj enako kot v primeru Hrvaške. Vzpostavljeno je bilo ravnotežje. Izid dogodkov v dveh največjih jugoslovanskih republikah je brez napore ukrotil tudi vse preostale. Vojnopolijski režim je manipuliral z nevarnostjo državljanske vojne v Jugoslaviji in z njenim razpadom. Tito je to pokrival. V zadnjih desetih letih je bil tudi sam objekt manipulacije.

Zdelo se je, da je formula za obstanek Jugoslavije najdena z ustavo iz leta 1974. Toda večja samostojnost republik ob ustavno določeni vodilni vlogi partije in poudarjenem vplivu vojske je bila samo ponovljena stalna protislovnost jugoslovanskega federalizma. V istem času so se: nacionalizem, poražen v antifašističnem boju; stalinistični dogmati, s silo zatrti 1948. leta; razne struje partijskih birokratov, med katerimi so bili predvsem številni pripadniki Službe državne varnosti, ki so bili izločeni 1966. leta; ortodoksna levica, ki je zahtevala povratek k izvirnim načelom komunizma – pripravljali za povračilni boj. Ta široka naveza, katere akterji so imeli različne motive, je od taktične postopno prerasla v strateško. Toda vse je bilo še fluidno. Kristalizacija se je izvršila v Srbiji. V njej se je zgodila politična revolucija, ki je staremu ideološkemu sistemu dala močno injekcijo. Socialna enakost in enotnost Jugoslavije – to je bila glavna parola, pod katero je bila ta revolucija izvedena. Šele po dogodkih v Vzhodni Evropi, ko je vladajoča ideologija postala preveč kompromitirana, da bi bila temelj enotnosti Jugoslavije, je vladajoča garnitura podžgala nacionalizem in se oprla nanj. Njen začetni program je bil srbizacija Jugoslavije. To je izzvalo odpor in okrepilo težnje vseh preostalih narodov v Jugoslaviji po samostojnosti. Reakcija na to je bila vojna.

Cilji vojne so bili jasno postavljeni: revizija notranjih meja, zamenjava prebivalstva, prekompozicija balkanskega političnega prostora. Smisel tega obsežnega inženiringa je bil zaokrožitev srbskega nacionalnega telesa. Pri tem so kombinirali zgodovinsko in etnično načelo, kjer je katero bolj ustrezalo velikodržavni srbski koncepciji.

Srbsko vprašanje, o tem ni dvoma, gotovo obstaja. Toda obstajajo tudi hrvaško, slovensko, makedonsko in mnoga druga nacionalna vprašanja. Vsako od njih je demokratično vprašanje v tem smislu, da vsak narod teži k temu, da bo svobo-

den. Srbsko vprašanje ni rešljivo ob ignoriranju vseh drugih. Sicer pa vsako od teh vprašanj preneha biti demokratično, ko se njegova rešitev zahteva s silo. Kajti pot sile ne gre le preko ozemelj, temveč tudi preko trupel onih drugih.

Diasporični srbski narod je bil prvič politično združen v Jugoslaviji. Prav ta njegov interes, da ostane skupaj, bi zahteval opuščanje imperialnih teženj. Te težnje je treba imenovati s pravim imenom, ker so njihovi tragični učinki že preveč veliki. Pripeljan v spopad z vsemi narodi, s katerimi deli ozemlja, se srbski narod vse bolj umika v gospodarsko in socialno izčrpano Srbijo. V spopadu s časom se je njegova vladajoča politika postavila proti vsemu svetu; ta pa jo kaznuje z izolacijo in s tem, da ji odvzema pridobitve sodobne civilizacije. Ni alternative brez surove samoanalize. Njeno odlaganje samo povečuje tragedijo.

Preden je Jugoslavija postala najtežji svetovni bolnik, je bila poražena od znotraj. Največji greh Zahodne Evrope je v tem, da ni pravočasno sprevidela, da se v Jugoslaviji na življenje in smrt spopadata dve ideji: liberalna in imperialna. In da, čeprav ve, da ni države, ki bi triumfirala nad narodi, pa ni postala pošast, ni bila pristranska v korist liberalne ideje države, v kateri so človekove pravice nedeljive od nacionalne svobode.